

УДК 321.01:316.32

**Хилько М. І.***Доктор філософських наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

## ПРІОРИТЕТИ ПОЛІТИКИ ЕКОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ

Пріоритети політики екологічно безпечного розвитку розглядаються відповідно просторо-часових масштабів

Ключові слова: пріоритетні цілі, пріоритетність стійкого екорозвитку, екобезпечний розвиток, екологічна криза, екологізація технологій.

Необхідність та складність визначення пріоритетів

Зважаючи на велику різноманітність екологічних проблем, суспільство змушене встановлювати черговість їх вирішення і відповідно вкладення коштів. «Це не означає, що якісь екологічні проблеми повинні бути відсутні на невизначений строк, але все ж розстановка пріоритетів видається необхідною» [1, с. 16]. Пріоритети мають відобразити, наскільки негайним і важливим є розв'язання тих чи інших екологічних проблем. Виходячи з низької якості всіх природних екосистем України, стану здоров'я людей (що все погіршується), необхідності значних витрат на природоохоронні програми в умовах тотальної соціально-економічної і, зокрема, бюджетно-фінансової кризи, визначення пріоритетних напрямків для відпрацювання реалістичних, ефективних і економічно вигідних рішень є справою нелегкою, але необхідною.

Сподівання на «рятівний для природи» соціалістичний лад, який визнає навколишнє середовище суспільним надбанням, не виправдались. Природні ресурси виявились у розпорядженні відомств, безвідповідальних чиновників, безликих організацій. Це призвело до небувалих екологічних втрат. Але і приватна власність на природні багатства не обіцяє нічого хорошого. У цьому разі природа розглядається як засіб особистої наживи, громадського збагачення. «Просто власник зацікавлений у найповнішій з максимальною вигодою (а це припускає, по можливості, збереження) експлуатації природних чи трудових, чи інтелектуальних ресурсів. У принципі до такої ж системи експлуатації можуть прийти і відомства, і групи чиновників» [2, с. 33].

Сучасна могутня держава—США—з високим науково-технічним рівнем не уникнула екологічних криз. Де в чому вона навіть перевершила інші країни, ставши одним із найбільш жадібних на Землі споживачих суспільств. І якщо власні природні багатства США навчилися більш-менш зберігати, то робиться це значною мірою за рахунок інших регіонів планети. Взагалі для сучасного світу характерна своєрідна форма експлуатації—екологічна. «Слабо розвинуті країни змушені розраховуватися за економічну допомогу і природними ресурсами, і робочою силою, і здоров'ям громадян—внаслідок створення на їх територіях екологічно шкідливих виробництв (згадаймо хоча б катастрофу на хімічному заводі в індійському місті Бхопалі, яка забрала 2000 людських життів)» [2, с. 32].

Екологізація технологій, економія енергетичних та інших ресурсів, утилізація відходів, екологічна освіта—подібні заходи дозволяють технічно розвинутим державам пом'якшувати екологічну ситуацію. Але радикально оздоровити її, подолати загальну екологічну кризу сучасної технічної цивілізації таким шляхом навряд чи вдасться.

При всій різноманітності сучасних політичних систем, соціально-економічних структур вони зберігають єдність, мабуть, у головному: залишаються суспільствами споживання, які виснажують і забруднюють середовище життя, біосферу і формують техногенну людину. Інакше і бути не може. Техніка «творить» природу і людину за своїм образом і подобою, перетворюючи останню з мети на засіб. Механічна система техніки покликана підпорядковувати і дедалі інтенсивніше експлуатувати навколишнє середовище, а ресурси біосфери, як відомо, досить обмежені, тоді як могутність і можливості техніки зростають практично безмежно. Отже, сучасна технічна цивілізація відрізняється від попередніх лише тим, що має унікальні можливості зруйнувати біосферу: або за лічені хвилини (атомна війна), або за кілька десятиліть (продовження екологічної експансії).

Надії на «безвідходну технологію» виглядають малоімовірними, як і на вічні двигуни. При цьому звичайно не враховуються ні втрати матеріальної сировини, ні зайняті промисловістю і містами території, ні виснаження ґрунтів, ні теплове забруднення. Коротше кажучи, вчені—оптимісти і ентузіасти—навчилися робити підрахунки, які підтверджують їх думку, не зважаючи на «реальність». А слід було б з цілковитою відвертістю визнати: ми й досі не знаємо, як можна задовольнити зростаючі матеріальні потреби зростаючої маси людей на Землі, не руйнуючи і не забруднюючи біосферу [2, с. 33].

Отже, людство прямує до екологічної катастрофи? А вона звичайно, не може не супроводжуватися загостренням міжнародної напруженості. Тобто становище справді виглядає вельми песимістичним, якщо не безнадійним. А коли обіцяють, що наука неодмінно знайде вихід з глухого кута, мимоволі згадується: у нашому столітті наука найбільш успішно знаходила немислимі раніше спроби масового знищення людей і, взагалі, живого на Землі. І все ж, без надії життя людини розумної жакхливе.

Виявляється, що характер взаємодії людини, суспільства, природи, та наслідків, цієї взаємодії багато в чому визначається системою обраних пріоритетів. Питання про пріоритети водночас і просте, і складне. Над цією проблемою давно вже працюють учені й спеціалісти, проте єдності досягти їм поки що не вдалося.

#### Класифікація пріоритетів

Пріоритети визначаються метою: 1) пріоритет суспільства, ідеальної держави; 2) пріоритет особистості; 3) пріоритет природи перед суспільством і особистістю; за рівнями: 1) глобальні; 2) регіональні; 3) національно-державні; ситуаційні: як реакція на аварії, катастрофи, реальні чи ті, що насуваються.

У недалекому соціалістичному минулому метою проголошувалася побудова ідеальної держави, якою вважали таку, де кожен громадянин тотожний у своїх інтересах і вчинках суспільному цілому. Людина в ній не є особистістю, не претендує на індивідуальну самоцінність і автономність у вчинках. Засобами для створення ідеального суспільства загального добродчинства і справедливості виступали і кожна конкретна людина, і вся підвладна природа. В тій чи іншій формі така система пріоритетів (враховуючи, що державу часто уособлювали вождь, тиран, самодержець, привілейовані групи) дуже поширена. Бере вона початок ще від давньогрецького мислителя Платона і випробувати її на собі довелось значній частині людства. Звичайно, основну роль у визначенні пріоритетів екологічної політики відіграють потреби суспільства, тобто вся сукупність установок, яку часто називають соціальним замовленням. Природно, що доцільність цих установок визначається соціально-економічною природою суспільства, характером пануючого в ньому ладу і рівнем культури.

Нерідко практикується визначення пріоритетів з антропоцентристських позицій—людина понад усе. Пріоритет особистості, на благо якої, за ідеєю, повинні діяти держава і експлуатуватися природні багатства, був дуже популярним у країнах ринкової економіки, а віднедавна і в посткомуністичних країнах.

Здавалося б, такий принцип дуже привабливий, прогресивний. Залишається тільки навести «деякий порядок» у розподілі заходів. Хіба благо особистості — не абстрактного плакатного творіння, а кожної конкретної людини — не вища цінність? Адже реально існує, живе, радіючи і страждаючи, мислячи і люблячи, кожен з людей сам і помирає «особисто». Будь-які організації мають сенс і виправдання лише тією мірою, якою вони здатні розкрити можливості і прагнення зробити життя кожного більш яскравим, повним, гідним і щасливим.

Такі докази переконливі. Проте є у них одна слабка ланка, одне припущення, яке може стати дуже сумнівним. Вони проникнуті обо-жнюванням людини як такої, споживача і творця (заради споживання) матеріальних цінностей. Природа, що створила її як істоту тілесну і духовну, тепер зведена до становища байдужого, безглузого, бездуховного «середовища проживання». Вона в цьому контексті постає мертвим космічним тілом, на якому в заляклому середовищі юрмища живих організмів. Серед них є примітивні, а є вище творіння, покликане підкорювати і споживати все, що тільки їй доступне за допомогою технічних пристроїв, наукових розробок, організацій. Усе — в людині, все — для людини!

Звісно, що це позиція підкорювача. То неже заради цього скороминущого і жалюгідного тріумфу споживача творилася вся неймовірна геологічна історія? Ні, безумовно, все це здійснювалося і здійснюється саме по собі, безвідносно до людини. Але сама людина покликана надати тілам і явищам природи сенс, охопити їх і освоїти спершу у своїй свідомості, а за тим і у реальній діяльності. У цьому суть людини розумної, творчої. Тільки от виникає сумнів: як і коли все це може реалізуватися, коли вже зараз поширюється глобальна екологічна криза, вихід з якої не знайдений навіть уможлядно. Сподіватися на краще не варто, адже з такою надією стільки знищено людей і загублено тварин і рослин, що пора б навчитися відрізнити ілюзії від реальності і оцінити страшну небезпеку навіть для нинішніх, а не тільки майбутніх поколінь.

Слід відзначити, що антропоцентристські настрої дуже стійкі, і кинутий поборникам охорони природи докір — «про людину забули» — знайде співчуття в будь-якій аудиторії. У спапльеному варіанті природа взагалі не згадується, оскільки оберігати треба виходить що не природу, а «навколишнє середовище» [1, с. 16].

Не доводиться сперечатися з тим, що вся природоохоронна діяльність так чи інакше стосується інтересів людини. Але в чому вони, ці інтереси? Зрозуміло, будь-яка людина зацікавлена в тому, щоб дихати

чистим повітрям, мати зручне житло, достатнє харчування і медичну допомогу. Та чи сприяє всьому цьому, скажімо, знищення тропічних лісів, які постачають атмосферу киснем і деревина яких іде, зокрема, на опорядження шикарних кабінетів політичних лідерів (здаймо епізод з махагонієвим деревом у кабінеті М. Тетчер, що набув широкого розголосу)? Чи в інтересах людини було пустити на зрошення води, що живили Арал, і зрештою поставити під загрозу фізичного виродження і загибелі десятки мільйонів людей? А скількох лікарських препаратів недорахуються наші потомки в результаті втрати біологічної різноманітності?

Отже, будь-який вплив на природне середовище викликає відповідну реакцію, яка в більшості випадків стає несприятливою для людини. При цьому захворювання, пов'язані з забрудненням середовища — лише надводна частина айсберга. У довгочасному плані більш суттєві впливи, що запускають механізм природного відбору на стійкість до техногенних чинників, які поволі перебудовують генофонд людської популяції.

І, нарешті, «у людини є потреба не тільки в матеріальному, а й духовному комфорті. Потрібна ґрунтовна, хоча, може, і не фронтальна, а побічна (з допомогою аргументів типу «потреби людини — понад усе») ідеологічна обробка для того, щоб зі спокійною совістю спостерігати загибель природи» [1, с. 16–17].

Нерідко в системі пріоритетів сама природа визнається найвищою цінністю буття. Кожна конкретна особистість, будь-яке товариство, суспільство і все людство вважаються одним із засобів саморозвитку біосфери, галактики, космосу. Суть, сенс, значення кожної людини і всього людства визначається ступенем причетності до цих або їм подібних систем.

Неважко помітити, що такі пріоритети відповідають багатьом, якщо не всім регіональним ідеологіям, які визнають над людиною владу, велич природи або надрозум Всевишнього. Ця обставина не повинна нас насторожувати чи тим більше засмучувати. Релігійні ідеї, навіть найфантастичніші, відображують у своєрідній формі досвід спілкування з природою десятків — сотень поколінь, різних племен і народів. І якщо з'явиться можливість поєднати його з висновками наукових досліджень, досвідом нашої технічної цивілізації, подібний синтез розумно вважати наближеним до об'єктивної реальності. (Хоча зберігаються традиції відступу від неї або в ілюзорні світи фантастичних домислів, або в безплідну схоластику наукових схематизацій) [2, с. 35].

Як відомо, в усіх племен, навіть з найпримітивнішою матеріальною культурою, існували міфологічні, а потім складні релігійні погляди, та досить розвинуте мистецтво. Чудові твори мистецтва, зокрема, малюнки, залишені кроманьйонськими мисливцями (близько 20–30 тисячоліть тому). Така рання поява і сталий розвиток релігії та мистецтва показує, що це були не «надмірності розуму й почуттів», а надійні засоби у боротьбі за існування. Те, що релігійні фантазії можуть допомогти орієнтуватися в реальному світі—це факт, підтверджений історією людства. Якщо не вимерли ні релігія, ні релігійні племена і народи, то вона принесла більше користі, ніж шкоди людям і природі.

Пояснень цьому існує декілька. Не вдаючись у дрібниці і докази, нагадаємо, що єдність релігійних поглядів згуртовує групи людей (племена, етноси, народи), дозволяє раціонально (нехай навіть і на ірраціональній основі) координувати їх дії. А ще релігійний світогляд допомагає обирати стратегію поведінки за нестачі інформації. Орієнтуватися на наукові знання доцільно, коли досить інформації і є можливість на фактах підтвердити перевагу даної теорії.

Стратегія взаємодії з природою, що уявлялась як розумний, одухотворений партнер, визначалась культурою вірувань (релігія), емоцій (мистецтво) і міркувань (філософія). Це дозволило створювати не лише матеріальні цінності, а й науку. А коли симбіоз науки з технікою показав свої можливості в «підкоренні природи», оволодінні її багатствами, взаємовідношення духовної і матеріальної культури принципово змінилися. Тепер уже виробництво матеріальних цінностей перетворилося на самоціль суспільства споживання. Людина почала розглядати природу не як більш високорозвиненого чи хоча б рівноправного партнера, а як сукупність мертвих і живих тіл, що пов'язані в механічну систему. Це—зліпок, бездушний лик—поза душею, свободою, любов'ю, життям, творенням [2, с. 36].

Справа ускладнюється принциповим неприйняттям ідеї одухотвореності земної природи, Світобудови взагалі і утвердженням примату матеріальних цінностей над духовними, ідеології безпосереднього виробника речей—над ідеологією творця ідей. Звичайно, існують різні прийоми і технічні засоби, які дозволяють зменшувати шкідливі впливи на середовище проживання, сповільнюють темпи забруднення і руйнування біосфери. Але одного цього надто мало для докорінної зміни ситуації. «Адже не тільки природа, а й сама людина, людська особистість, мікрокосмос перетворюються з найвищої духовної цінності у звичайний засіб виробництва» [2, с. 36].

Ідея про пріоритет природи перед особистістю і суспільством у різних формах присутня не лише в релігійних системах, а й у деяких філософських і наукових вченнях. Наприклад, А. Швейцер проголосив етику благоговіння перед живим, а В. Вернадський створив основи вчення про біосферу, галузь життя, що має якості організму, а не задубілої механічної системи. І якщо дійсно в найближчі роки пошириться етика благоговіння перед життям, чи скажемо м'якше — етика розумного егоїзму, то це може стати початком нової ери. Від євангелій, написаних людьми, час переходити до найвеличнішої євангелії Природи (М. Ломоносов).

Потрібно усвідомити і затвердити методом наукових доказів — наскільки це можливо — пріоритет природи, біосфери, життя перед будь-якими пріоритетами: як главенство цілого над його частиною. Це не забудьтись людиною її потреб, не приниження її (бо принизливо виставляти її саме як пожадливого споживача матеріальних благ). Навпаки, усвідомлення причетності до вищого — на Землі й у Космосі — надає тлінному особистому існуванню сенс, мету, виправдання [3, с. 156].

Визнаючи примат природи на словах, що слід було б зробити для цього практично? Адже відомо, що які б світлі ідеали не висповідувала б людина, вони далеко не завжди зумовлюють правильні рішення, скажімо, екологічних проблем. Так, цивілізація християнського середньовіччя Європи орієнтувалась на духовний світ людини, на високі моральні цінності, на признання всемогутнього Бога, а завершилась ця епоха надзвичайно глибокою кризою релігійних і філософських ідей, моральних устоїв, а також значною шкодою, завданою природі.

Певно, що в економіці повинен одержати визнання і пріоритет принцип екологічної рентабельності. Суть його в тому, що будь-які наші проекти, галузі виробництва, окремі підприємства, технічні системи, народне господарство в цілому повинні оцінюватися, зокрема, за тими екологічними змінами, які вони вносять у навколишнє середовище. Нам потрібен не лише «економічний» прибуток, який обчислюється у грошах, а реальний прибуток природи, або по-іншому економія природи.

Це означає — навчання у природи і прагнення продовжувати і розвивати саме її справу. Затоплюючи родючі землі, знищуючи ліси або моря, створюючи страшні кар'єри або отруєні пустирі й чинячи подібне, ми зменшуємо активність природних процесів, придушуємо життя, різко знижуємо біологічну продуктивність землі й акваторій, спрощуємо природні екосистеми. Отже, ми діємо всупереч законам розвитку біосфери, еволюції живих організмів. Коли на місці лісу виникає про-

мрайон, це неприпустима втрата, бо екологічно нерентабельно, навіть якщо продукція цього підприємства і даватиме великі грошові прибутки [3, с. 157].

Будь-яка техніка і технологія повинні бути максимально екологічними. Для найбільш небезпечних і «брудних» виробництв доцільно використовувати підземні порожнини: шахти, печери, закинуті гірські виробки. Пуста порода має перероблятися з користю або закладатися у відпрацьовані порожнини і т. п.

Як же так: забути про власні потреби і обслуговувати природу, коли нам потрібно дедалі більше енергії, сировини, води, матеріалів, продуктів, одягу?! А якщо поставити собі запитання іншим чином: «А навіщо нам усі ці потужні потоки енергії, надшвидкісні види транспорту, надпотужні гігантські механізми, розкішні автомобілі й багато-багато чого? Чи зробило все це життя сучасної людини чистішим, більш гідним, радіснішим? Навряд чи. Нині людина більше працює на техніку, ніж остання — на неї. Якщо раніше технічні системи можна було вважати додатком людини, то тепер здебільшого вона їх додаток. Ця обов'язкова плата за блага і зручності. Звідси урок, що, піклуючись про власний добробут і не рахуючись з потребами і принципами життя земної природи, ми прийшли до екологічної кризи. Судячи з усього, єдиний вихід з неї: рішуче змінити цей принцип. Дбати про благо природи, яка створила і забезпечила наше життя, незважаючи на власні, здебільшого убогі, необов'язкові, нестримно зростаючі матеріальні потреби [2, с. 38–39].

Проте люди не настільки високі духовно, щоб піклуватися в першу чергу про «благо» природи. Для цього потрібен досить високий культурний потенціал, глибокі знання і переконання. Але й цього мало. Треба звільнити людину від принизливого панування над нею її власних продуктів (державних інституцій, ідей, техніки), від недоброякісної інформації.

Тільки вільна і сильна людина здатна підкоритись природі, старанно осягаючи її мудрість. Практично всі люди народжуються саме такими. Потрібні величезні зусилля, страшне викривлення буття, щоб перетворювати їх на тупих обивателів, злочинців, кар'єристів, деспотів, хапуг, шкурників, «вихідців» з народу. Сучасна людина надто приголомшена, придушена демагогією, неправдою, ідеологічною цензурою, політизацією культури, вульгарністю, розвагами. А потрібні їй насамперед знання, краса, милосердя, усе те, що називається цінностями духовними. Тільки вони роблять її людиною розумною. І кожному з нас дано приро-



дою значно більше розуму і талантів, ніж вдається виявити в нашому швидкоплинному житті [2, с. 39].

Зазначена класифікація пріоритетів, звичайно, досить умовна. Проте це не єдино можливий підхід. Система «людина—середовище» може розглядатися і в іншому плані з відповідною розстановкою пріоритетів. Наприклад, пріоритети можуть визначатись ситуативно як у випадку землетрусів, повеней, екологічної катастрофи, що примушує відволікати сили і засоби від інших проблем. Проте довготривалі пріоритети ґрунтуються на наших уявленнях про природні й техногенні процеси та їх наслідки. Наприклад, викиди хлорфторвуглецю не привертали великої уваги до того часу, поки не виникло припущення про їх участь у руйнуванні озонового шару. Таким чином, пріоритети залежать від наявного рівня знань [1, с. 17].

Пріоритети можуть відповідати просторово-часовим масштабам явищ. При цьому вищий рейтинг мають глобальні й необоротні процеси. Пріоритетність глобальних проблем зумовлена вже тим, що вони охоплюють усю біосферу, виявляються повсюдно, хоч, можливо, і з різною гостротою. Глобальні явища мають довготривалі, у багатьох випадках необоротні наслідки. Глобальні кліматичні зміни мають циклічний характер, але повернення до початкового стану може відбуватися через сотні або тисячі років і ніколи не буде стовідсотковим за всіма параметрами. Кожен біологічний вид є унікальним продуктом еволюції, і втрата його має необоротний характер. Вирішення глобальних проблем потребує узгоджених дій, які будуть ефективними лише в тому разі, якщо людство відчує себе єдиним цілим і подолає вузькість національно-державного мислення.

Зрозуміло, що на національному рівні нерідко виникають пріоритетні проблеми, пов'язані з географічними особливостями країни і спеціалізацією економіки. Так, у країнах Близького Сходу на першому місці проблема водних ресурсів, а в Бразилії—збереження тропічних лісів. Поряд з очевидними існують проблеми, для з'ясування і оцінки яких є необхідним спеціальний аналіз із використанням методів оцінки стану природних комплексів і прогнозування їх розвитку. Це стосується і України. Тут чимало прихованих проблем, які можуть перетворитись у пріоритетні найближчим часом. Одна з головних проблем полягає в перегляді суспільних позицій стосовно природи на всіх рівнях, від найвищих законодавчих органів і урядів до неурядових організацій і окремих громадян.

Після цих попередніх зауважень повернемося до аналізу пріоритетів екологічно безпечного розвитку на глобальному, регіональному і національно-державному рівнях. Спробуємо показати їх специфіку.

Глобальні екологічні проблеми — це складний комплекс проблем природного і антропогенного походження, що динамічно змінюється. Багато з них становлять реальні екологічні загрози: зміна хімічного складу атмосфери і їх наслідки (зростання концентрації «парникових газів» і глобальне потепління, закислення навколишнього середовища та інше забруднення природних прісних вод, океанів і прибережних акваторій); знеліснення й опустелювання, ерозія ґрунтів, втрата родючості земель; ризик, пов'язаний з біотехнологією; виробництво, перевезення і застосування токсичних речовин: до цього долучаються різні погляди в різних країнах на забезпечення здоров'я і безпеки людини, а також передача країнам, які розвиваються, небезпечних технологій, що створює загрози населенню і т. п.

Г. Марчук і К. Кондратьєв визначають чотири категорії загроз, пов'язаних зі змінами в навколишньому середовищі: 1) безпосередні загрози існуванню людини (голод, хвороби, радіація та ін. ); 2) загрози територіям (опустелювання, підвищення рівня океану, транскордонне перенесення забруднень, вилучання стоку рік країнами, розташованими у верхній течії рік та ін. ); 3) загрози системам життєзабезпечення (сільському і рибному господарству, ресурсам прісної води, лісам і т. ін. ); 4) загрози економічному розвитку (дефіцит природних ресурсів, нестабільність фінансової системи і ринків та ін. ) [4, с. 12, 16].

Особливої уваги заслуговують згадувані глобальна динаміка народонаселення і сучасні тенденції розвитку, що реалізуються в умовах, коли рівень цін на енергоносії не стимулює розробки енергоекономних і ресурсозберігаючих (маловідхідних) технологій. Посилюються демографічні контрасти між розвинутими країнами (спад чисельності і збільшення середнього віку населення) і країнами, що розвиваються, (зростання чисельності і зменшення середнього віку населення). Процес індустріалізації, що має ключове значення для країн, які розвиваються, породжує значне зростання експлуатації ресурсів біосфери (це насамперед стосується вирубування лісів) і забруднення навколишнього середовища, що виявляється, зокрема, в зростанні концентрації «парникових газів» в атмосфері.

Переважаюча дешевої сировини як статті експорту з країн, що розвиваються, призводить до зростання їхнього боргу і ще більше посилює глобальну соціально-економічну напруженість. Сформувався складний

вузол проблем глобальної безпеки, екологічні, соціально-економічні, політичні та інші аспекти яких виявились нероздільними. Прикладів, що ілюструють цей висновок, дуже багато: зміни глобального клімату і їх вплив на сільське, водне і лісове господарство; кислотні дощі і деградація лісів; скорочення ресурсів і погіршення якості питної води; важко передбачувані наслідки зменшення біорізноманітності та ін. Всі ці процеси стимулюють нестабільність у регіональному і глобальному масштабах. При цьому стає очевидним, що проблеми національної безпеки можуть вирішуватися тільки в контексті глобальної безпеки на основі ефективного планетарного співробітництва. Того ж потребує і вирішення таких проблем, як розширення можливостей володіння ядерною зброєю, а також доступність хімічної й біологічної зброї [4, 16–17].

Запобігання згаданим загрозам ускладнюється рядом причин: 1) відсутністю достатньо репрезентативних даних спостережень, що характеризують реальні екологічні ситуації; 2) схематичністю імітаційних математичних моделей, призначених для відтворення (і прогнозу) процесів, що відбуваються в природі; 3) фінансовими і науково-технічними можливостями; 4) відсутністю обґрунтованих пріоритетних цілей, черговістю (за важливістю) вирішення цих, дуже важливих і взаємопов'язаних проблем.

Важливим кроком в обґрунтуванні пріоритетів стало обговорення в Міжнародному інституті прикладного системного аналізу нового Проекту управління глобальною безпекою і ризиком [5, с. 212–220]. Виявилось, що це надзвичайно складна проблема. А тому не дивно, що виробити й узгодити конкретні пріоритети людству не вдалося. Ще одним важливим кроком у визначенні пріоритетів стала «Друга конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку» (КНСР-2), що відбулася 9–14 червня 1992 р. Вона визначила новий етап на шляху вирішення проблем глобальної екології.

Що стосується масштабів і політичного рівня КНСР-2, то їх безпрецедентність не викликає сумнівів. У Ріо-де-Жанейро зустрілись 114 глав держав, дипломати з 178 країн, представники 1600 неурядових організацій, величезна кількість журналістів, які представляли різноманітні засоби масової інформації. На Конференції було схвалено п'ять основних документів: «Декларація Ріо про навколишнє середовище і розвиток», «Порядок денний-21», який включав угоди про шляхи і засоби здійснення «Заяви про принципи управління, збереження і стійкого розвитку всіх типів лісів»; «Рамкова конвенція з проблеми змін клімату»

і «Конвенція з біологічної різноманітності». Прикметно, що підписані 14 червня 1992 р. (в останній день конференції) «Декларація Ріо», «Порядок денний-21» і «Заява про принципи щодо лісів», визначені як документи, що не пов'язують будь-якими зобов'язаннями сторони, які їх підписали.

Заступник Генерального секретаря КНСР-2 Н. Десаї так сформулював основні результати роботи Конференції. Вона: 1) забезпечила сукупність угод між урядами, що ознаменувало значний прогрес міжнародного співробітництва з проблем розвитку і навколишнього середовища; 2) забезпечила прийняття угод на найвищому рівні і визнання проблеми усталеного розвитку як ключової в міжнародному дипломатичному порядку денному; 3) відкрила нові шляхи комунікацій і кооперації між офіційними і неофіційними організаціями, які докладають зусиль для вирішення проблем розвитку і навколишнього середовища; 4) привела до суттєвого зростання поінформованості людей про те, що стосується проблем, які обговорювались на конференції [6, р. 19].

#### Екологічні пріоритети України

Ефективність діяльності Міністерства охорони навколишнього природного середовища в першу чергу залежить від того, яку екологічну політику реалізують на національному та регіональному рівнях. Аналіз свідчить, що вона ще не стала необхідною і складовою нашого життя, як це декларується в багатьох документах, і не відповідає очікуванням суспільства.

Орієнтація на соціально-економічні показники без достатнього врахування екологічної складової, більше того, відмова деяких органів центральної виконавчої влади від поняття «сталій розвиток» призводять до сповільнення необхідних змін у законодавстві, послаблення дієвості контролю за дотриманням екологічних вимог, зменшують можливості міністерства впливати на реальний стан справ. Усі ці фактори зумовили істотне зниження ефективності управління в галузі охорони довкілля на державному та регіональному рівнях.

Для формування екологічної політики і належної організації діяльності міністерства підготовлено наказ від 4 вересня 2006 р. № 395 «Про політичні пріоритети, стратегічні напрями і завдання Міністерства», положення якого послідовно втілювалися у ряд проектів документів стратегічного характеру. Зокрема, у 2007 році були затверджені Політичні пріоритети, стратегічні напрями і завдання Міністерства щодо реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів,

екологічної безпеки, топографо-геодезичної та картографічної діяльності. Політичні пріоритети включають такі положення: — утвердження екологічної політики як інтегрованого чинника соціально-економічного розвитку держави, з метою переходу до екологічно збалансованого розвитку; — формування і впровадження екологічно збалансованої системи природокористування, зміни нераціональних моделей виробництва і споживання, еколого-інноваційної модернізації економіки України; — поліпшення екологічного стану річок, зокрема басейну Дніпра, та якості питної води; — стабілізація і поліпшення екологічної ситуації в містах та промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону; — охорона і сталий розвиток Карпат; — запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану; — збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи; — розширення і зміцнення мінерально-сировинного потенціалу держави, комплексного використання природних ресурсів; — удосконалення системи задоволення потреб економіки, науки, освіти та оборони країни у геопросторіві інформації та картографічній продукції; — реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки країни, розширення участі України у міжнародному співробітництві; — формування інформаційного простору щодо питань збереження довкілля, екополітики та сталого розвитку, сприяння впровадженню системи безперервної екологічної освіти, активне залучення громадськості до вирішення екологічних проблем [7, с. 12].

Безумовно, це дуже важливі питання. І кожне з них може бути пріоритетним. Проте поки що вони — не більше, як побажання чи завдання. Пріоритетними вони стануть тільки тоді, коли під них буде розроблено комплексну програму. Зрозуміло також, що за всієї важливості цих питань, дефіцит бюджету не дасть змоги вирішувати їх одночасно. Тому необхідно встановити черговість їх вирішення. Йдеться не про відкладання якихось екологічних програм на невизначений строк, а про виважену розстановку пріоритетів, які, між іншим, кочують щорічно в документах Міністерства починаючи з 1994 р.

Але цього недостатньо. Треба йти далі — конкретизувати їх, наповнити відповідним змістом, окреслити поетапно, забезпечити науковими, матеріальними і фінансовими ресурсами. Зокрема, хоч у сфері охорони природи задіяні великі сили і заходи, її концептуальні основи залишаються не досить чіткими. І коли вважають, що для проведення політики екологічно безпечного розвитку потрібна лише добра воля громадян і

органів влади, то це — лише умова. Умова необхідна, але недостатня. Наряду з нею потрібні спеціальні знання, які дозволяють орієнтуватися у всій різноманітності продоохоронних проблем, знаходити оптимальні рішення.

Охорона природи, таким чином, не може розглядатись як ізольована і самодостатня галузь діяльності, а безпосередньо входить в якості основного компонента в систему загально-людських пріоритетів. Цим визначається системний підхід до вирішення продоохоронних проблем, усунення їх уявної конфліктності відносно основних цілей розвитку і загальнолюдської системи цінностей [3, с. 182].

Крім того зазначимо, що визначені міністерством політичні пріоритети, стратегічні напрями діяльності поки що не відображені в програмних документах на регіональному рівні. так само і державні цільові програми, як діючі, так і ті, що розробляються, не забезпечують повною мірою реалізацію визначених стратегічних напрямів діяльності. відсутність механізмів поєднання екологічної політики з планами та програмами соціально-економічного розвитку на державному і регіональному рівнях зумовлює низьку ефективність розв'язання екологічних проблем [7, с. 13].

Таким чином, важливим напрямом діяльності залишається забезпечення узгодженості дій на державному та місцевому рівнях у межах визначених пріоритетів. для підвищення ефективності планування природоохоронної діяльності слід розробити проект стратегічного документа «засади національної екологічної політики. національний план дій з охорони навколишнього природного середовища» та законопроект «про внесення змін до закону України «про державні цільові програми»», що має забезпечити інтеграцію екологічної політики у державні цільові програми, а також провести аналіз наявності регіональних екологічних програм та екологічної складової в регіональних програмах соціально-економічного розвитку, від яких залежить ефективність планування діяльності на місцях [8, с. 123].

Підсумовуючи зазначимо, що пріоритети політики екологічно безпечного розвитку розглядаються відповідно просторово-часових масштабів. це — глобальні, регіональні, національно-державні. вони можуть бути довготривалі і ситуаційні. зазначена класифікація досить умовна, так як у більшості випадків все ще відсутні обґрунтовані пріоритетні цілі, черговість важливості вирішення поставлених проблем, неадекватність екологічного моніторингу для отримання достатніх баз даних, слабкість прогнозування і моделювання, фінансового

забезпечення. і все ж набираюча оберти екологічна загроза вимагає обґрунтованих екологічних пріоритетів. у цьому плані пріоритетність стійкого екорозвитку—одна з найважливіших цілей і зрив у її реалізації прирікає людство на загибель.

#### **Список використаних джерел:**

1. Красилов В. А. Охрана природы: принципы, проблемы, приоритеты. — М.: Ин-т охраны природы и заповед. дела, 1992. — 173 с.
2. Экологическая альтернатива: Истоки беды. Знаки беды / Под общ. ред. М. Я. Лемещева. — М.: Прогресс, 1990. — 800 с.
3. Хилько М. І. Екологічна політика. — К.: Абрис, 1999. — 363 с.
4. Марчук Г. И., Кондратьев К. Я. Приоритеты глобальной экологии. — М.: Наука, 1992. — 263 с.
5. Кондратьев К. Я. Глобальная безопасность и ее экологический компонент // Изв. Всес. географ. об-ва. — Т. 122. — Вып. 3. — 1990. — С. 212–220.
6. Desai N. The outcome of Rio // Network'92. — 1992. — N 18. — P.19.
7. Про підсумки роботи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України у 2006 році та головні завдання на 2007 рік // Екологічний вісник. — 2007. — №1. — С. 12–18.
8. Хилько М. І. Екологізація політики / М. І. Хилько / Монографія. — К.: ВАД ЕКС, 2014. — 344 с.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2015 р.

Хилько Н. И. Приоритеты политики экобезопасного развития

Приоритеты политики экологически безопасного развития рассматриваются относительно пространственно-временных масштабов.

Ключевые слова: приоритетные цели, приоритетность устойчивого экоразвития, экобезопасное развитие, экологический кризис, экологизация технологий.

Khilko M. I. Policy priorities of ecosafety development

Policy priorities for environmentally sound development are considered relatively spatio-temporal scales.

Keywords: priorities, prioritize sustainable eco-development, development of environmental safety, environmental crisis, the greening technologies.